

О.П. Курбет

КИЇВСЬКА ПОЛІТЕКОНОМІЧНА ШКОЛА: ДЖЕРЕЛА ТА СТАНОВЛЕННЯ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ЗАСАД

У статті визначено основні напрями економічної думки другої половини ХІХ – початку ХХ ст., які впливали на становлення методологічних засад Київської політекономічної школи. Проаналізовано етапи розвитку цієї наукової школи та еволюцію поглядів її представників щодо методології економічних досліджень.

Ключові слова: історія української економічної думки, Київська політекономічна школа, методологія, німецька історична школа, маржиналізм, теорія цінності.

Постановка проблеми. У сучасній економічній теорії спостерігається тенденція відродження наукового інтересу до історико-економічних досліджень. У цьому контексті українська економічна думка, як невід’ємна частина не лише вітчизняної, але й світової науки, відкриває широке поле для наукових пошуків, ставлячи на порядок денний питання, відповіді на які можуть збагатити уявлення про теоретичний та практичний спадок видатних вчених-економістів минулого та допоможуть вирішити нагальні проблеми сучасності. Особливе місце в українській економічній думці посідає Київська політекономічна школа, існування якої припадає на період другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Важливим є питання пізнання ґрунту, на якому вирости прогресивні ідеї її представників, адже Київська політекономічна школа справила певний вплив на урядову політику останніх десятиліть ХІХ ст., а окремі праці заклали фундамент фінансової політики Російської імперії. Переосмислення набутого досвіду становлення ринкових відносин на

© О.П. Курбет, 2013

українських землях в галузі економічної теорії на нових засадах та вивчення методологічних особливостей і наукового підґрунтя економічного аналізу Київської політекономічної школи стане ще одним кроком на шляху до збагачення уявлень про способи виходу із кризових ситуацій та розбудови ефективної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження наукового доробку Київської політекономічної школи в радянські часи майже не розглядалося або ж носило ідеологічне забарвлення: її представників називали буржуазними економістами, наголошувалось на тому, що «буржуазна політична економія» переживала процес «занепаду та розпаду» [8, с. 177]. У 90-х роках ХХ ст. завдяки таким дослідникам як А.В. Анікін, С.М. Злупко, Л.Я. Корнійчук та Л.П. Горкіна актуалізується інтерес до відродження спадку українських вчених-економістів, зустрічаються згадки про Київську психологічну школу, Київську школу економіки, психологічний напрям в Україні тощо. Сучасні автори позитивно оцінюють внесок школи в економічну науку і вже ні в кого не виникає сумнівів щодо її існування (окрім американського дослідника І.-С. Коропецького, який писав про відсутність єдиних методологічних засад для можливості об’єднання економістів у одну школу, натомість він виокремлював прихильників західноєвропейських напрямків економічної думки [11; 12]). Сьогодні дослідженням питань становлення, ролі Київської школи або її окремих представників більшою або меншою мірою займаються В.Д. Базилевич, Т.В. Гайдай, П.М. Леоненко, В.В. Небрат, В.Л. Степанов, Н.А. Супрун, Ю.В. Уцаповський, Й. Цвайнерт, В.М. Фещенко та інші. Проте, це не вичерпує проблему, а потребує нового системного дослідження та глибшого занурення в питання методологічного інструментарію школи.

Мета дослідження – розкриття основних етапів процесу становлення методологічних засад Київської політекономічної школи.

Виклад основного матеріалу. Тенденції розвитку господарських систем періоду другої половини ХІХ – початку

XX ст. зумовили поділ політичної економії на окремі напрями. Так, М.І. Туган-Барановський у «Нарисах із новітньої історії політичної економії та соціалізму» (1918) [18] поділив дослідників політичної економії наступним чином: 1) захисники нерегульованого товарно-господарського ладу; 2) прихильники соціалізму; 3) прихильники збереження товарно-господарського ладу, за участю держави у регулюванні суспільних відносин. Репрезентували ці напрями, відповідно, класична школа політичної економії та маржиналізм, як форма її еволюції, теорія Карла Маркса і німецька історична школа. У рамках цього дослідження варто зосередити увагу на першому та третьому напрямках, які мали ключовий вплив на формування ідей Київської політекономічної школи.

Маржиналізм, який прийшов на зміну класичній політичній економії, в центр своїх досліджень висунув ідею вивчення граничних економічних величин. Як зазначає Л.П. Горкіна, «в центрі уваги цього напрямку були поставлені проблеми, пов'язані з функціонуванням ринку, його закономірностями та ефективним розподілом ресурсів» [7, с. 18]. Тобто на перший план виходять категорії «цінності економічних благ» (замість «вартості») та «попиту» (пріоритет надається проблемам споживання), вважається, що ціни зумовлюються корисністю товарів та послуг, а не витратами виробництва. В основу ж німецької історичної школи було покладено історичний метод дослідження та системний підхід до аналізу процесів господарського життя. Її представники визнавали необхідність застосування як індуктивного, так і абстрактно-дедуктивного методу. Важливою відмінністю від попередніх напрямів постало питання окреслення ролі держави в господарському житті суспільства, що вирішувалося шляхом поєднання приватногосподарських заasad з регулюючим державним механізмом.

Зміни, що відбувалися в розвитку політичної економії на Заході, відобразилися і на українській економічній думці, представники якої не намагалися копіювати теоретичні положення стосовно конкретних завдань господарського розвитку країни у своїх західних колег, а займалися розробкою влас-

них. Особливості вітчизняної економічної думки та її еволюції, як вважають дослідники, зумовлені розвитком капіталізму в умовах напівкріпосницької самодержавної імперії. Розвиваючись у руслі світової економічної науки, українська економічна думка була представлена вченими, які нові ідеї завжди сприймали «крізь призму вже накопиченого знання та в контексті проблем, які у відповідний момент активно обговорювались» [14, с. 29].

Київська наукова школа посідала важливе місце в українській економічній думці. За словами одного з представників – О.Д. Білімовича – її родоначальником слід вважати М.Х. Бунге. Деякі дослідники мають сумніви стосовно хронологічних меж існування школи, проте інші пов'язують її появу з виходом у 1870 р. праці М.Х. Бунге «Основи політичної економії» [2], в якій найбільш чітко представлені його методологічні підходи до вивчення економічних явищ, а завершення її існування припадає на 1917 р. і поєднується з виходом найбільш пізньої праці О.Д. Білімовича «Соціальна теорія розподілу» (1916).

У працях різних дослідників можна знайти відмінні бачення стосовно персонального складу Київської політекономічної школи [15, с. 49; 17, с. 53; 19, с. 139; 16, с. 19; 11; 5, с. 264]. Ми ж зосередимо увагу на основних її представниках. Доцільно буде розмежувати їх на дві групи, як це вдало зробив Ю.В. Ущаповський, виокремивши ранній та пізній етапи у розвитку школи. Таким чином, найбільш яскравими представниками раннього періоду слід вважати засновника школи Миколу Християновича Бунге (1823–1895 рр.) та його учня Дмитра Івановича Піхна (1853–1909 рр.), які не цілком сприйняли ідеї маржиналізму, а суттєво залучали до економічного аналізу ідеї німецької історичної школи. Найбільш відомими представниками пізнього періоду є Роман Михайлович Орженцький (1863–1923 рр.), Олександр Дмитрович Білімович (1876–1963 рр.) та Євген Євгенович Слуцький (1880–1948 рр.), які сприйняли та суттєво розвинули позиції маржиналізму.

У плані методології М.Х. Бунге вважається чи не однією з найцікавіших постатей української економічної думки другої

половини XIX – початку XX ст. Одні дослідники називають його теоретиком класичної школи політичної економії [9, с. 66], інші прихильником нової історичної школи [20], а деякі навіть еkleктиком [12, с. 44]. Проте, варто зауважити, що теоретичні, як загалом і практичні, погляди вченого пройшли певну еволюцію, відображену в його працях, що розпочиналася з ліберально-фритредерських поглядів і через основні позиції німецької історичної школи відобразилася у формуванні певних інституціональних підходів у дослідженні економічних явищ та процесів. Окремі автори показують як засновника «Київської школи політичної економії» на рівні з М.Х. Бунге І.В. Вернадського [1]. Це можна пояснити ліберально-фритредерськими поглядами вченого, які були притаманні йому на початку наукової діяльності та знайшли своє відображення у праці «Теорія кредиту» (1852) [3]. Але вже тоді М.Х. Бунге не сприймав постулати класичної школи політичної економії беззаперечно, а говорив про її недоліки, головним чином про перебільшення ролі приватних інтересів. М.Х. Бунге не лише «продовжив», а й «надав нової якості» економічній традиції І.В. Вернадського [15, с. 49]. Саме дружба з останнім сприяла його захопленню політичною економією і визначила коло його основних наукових інтересів.

М.Х. Бунге не був палким прихильником маржиналізму, і у *Methodenstreit* між «батьком маржиналізму» Карлом Менгером і представником нової історичної школи Гюставом фон Шмоллером підтримував позиції останнього. Яскравим підтвердженням цього є публікація у «Нарисах політико-економічної літератури» (1895) перекладу з коментарями різкої рецензії Г. фон Шмоллера на працю К. Менгера «Дослідження про метод соціальних наук і політичної економії зокрема» (1883). На думку М.Х. Бунге, предмет політичної економії складає «корисна праця як засіб для задоволення потреб», а її завдання полягає у тому, щоб «пояснити природу потреб, визначити сили, що виконують корисну працю і власності останніх, нарешті показати, як складається господарський порядок, в якому корисна праця утворюється в безпе-

ревно зростаючих розмірах, розмінюється і виділяється на частку кожного у вигляді доходу» [4, с. 645].

Значну увагу вчений у своїх дослідженнях приділяв теорії цінності, зокрема у праці «Основи політичної економії» [2, с. 522–559]. Саме цінність, на його думку, виступає предметом обміну. Виникнення цінності він пов'язував з потребами, а її визначення – із суб'єктивною оцінкою. Простеживши зміну поглядів на визначення цінності класиків, він робить висновок, що теорія цінності не може бути побудована дедуктивним шляхом, а причини, під впливом яких встановлюється цінність, надто складні. Питання ролі держави є одним з ключових у науковому доробку М.Х. Бунге. З державою він пов'язує теорію розподілу, зауважуючи, що саме її втручання в економічне життя сприяє справедливому розподілу доходів. З цим питанням тісно пов'язана і його практична діяльність у галузі обґрунтування та реалізації податкової та митної політики, вдосконалення торгово-промислового законодавства, регулювання акціонерного засновництва та соціальних відносин. Так, він виступив «прихильником соціальних реформ як засобу лікування суспільних недугів, підтримки державою незможних класів» [10, с. 68]. Критика класиків щодо невтручання держави в суспільне життя та вищезгадані заходи відображають прихильність до поглядів представників нової історичної школи і, зокрема, теорії «державного соціалізму».

На відміну від представників другого етапу розвитку Київської політекономічної школи, які були найбільш яскравими прихильниками маржинального напряму економічної теорії, М.Х. Бунге у своїх працях виступав послідовником ідей історичної школи. Вчений використовував як абстрактний метод класичної школи (при розгляді генези ринкових відносин), так і емпіризм німецької історичної школи (при аналізі особливостей капіталістичного розвитку в Росії та Україні). Однак, сучасний німецький дослідник вітчизняної економічної думки Й. Цвайнерт, аналізуючи економічні погляди М.Х. Бунге, наголошує на тому, що класика ніколи не була вихідним теоретичним пунктом вченого. Більш того, «в період 1852–1860 рр.

під тиском дискусії він швидше перетворився із прихильника «старшої» історичної школи в прихильника тієї інтерпретації, яку дав класичному вченню Кері» [20, с. 247]. На прихильності в методологічному відношенні німецькій історичній школі наголошував також Х.-Ю. Серафім, відзначаючи «історично-реалістичну точку зору на проблеми народного господарства» М.Х. Бунге [17, с. 53].

Отже, слід погодитися з думкою сучасної дослідниці Т.В. Гайдай стосовно того, що підґрунтям теоретичних та реформаторських (практичних) ідей М.Х. Бунге була «скарбниця світової економічної теорії» [6, с. 92] до якої відносяться ідеї англійського класичного лібералізму, німецького історичного напрямку та провідних течій європейського реформізму. Особливою заслугою вченого є пропаганда західних економічних ідей та оцінка можливостей їх практичного застосування в Росії із врахуванням наявних соціально-економічних реалій.

Учень М.Х. Бунге – Д.І. Піхно, вважав, що політична економія як наука про народне господарство – вивчає господарські явища і внутрішні закони, яким підпорядковані ці явища, тому, як і його вчитель, відкидав трудову теорію вартості і «дотримувався теорії попиту і пропозиції при дослідженні проблем цінності» [13, с. 174]. У своїх дослідженнях Д.І. Піхно вважав необхідним поєднання наступних методів: 1) одиничних спостережень; 2) статистичного; 3) історичного; 4) абстрактно-дедуктивного [13, с. 172]. У питанні ролі держави в економічному житті суспільства, дотримуючись поглядів представників німецької історичної школи, вчений вважав, що це питання вирішується по-різному для різних обставин та історичних умов. При цьому, варто вирішити питання про доцільність і межі такого втручання.

На другому етапі розвитку погляди представників Київської політекономічної школи еволюціонували переважно в сторону сприйняття засад маржиналізму. Так, Р.М. Орженцький у своїх працях «намагався дати філософське і моральне виправдання теорії «граничної корисності», підвести під цю теорію загальнотеоретичну базу – психологічний метод дослі-

дження» [21, с. 181]. Вчений детально виклав механізм визначення кількісної величини цінності «граничною корисністю» цілком за принципами австрійської школи, хоч і з доповненням додатковими психологічними термінами [19, с. 137, 138]. О.Д. Білімович працював над розробкою «примирювальної теорії цінності», в якій намагався поєднати положення теорії граничної корисності, теорії попиту та пропозиції і математичної школи.

Завершувач Київської політекономічної школи Є.Є. Слуцький, у своїй праці «Теорія граничної корисності» (1911), досліджував психологічні основи теорії граничної корисності. Він намагався поєднати психологічний та математичний напрями, доводячи необхідність застосування останнього, і зауважуючи, що математика є лише «засобом пізнання», а не «самоціллю» [16, с. 12]. Вчений позитивно оцінює помірне ставлення до державного втручання в економіку, заперечуючи наявність «автоматичної гармонії» на ринку.

Таким чином, Київська політекономічна школа, як важливий етап в розвитку української економічної думки, характеризувалася відходом від трудової теорії цінності, неприйняттям соціалізму та переконаністю, сприйнятою від «молодшої» історичної школи, в тому, що небажані соціальні наслідки капіталізму можна пом'якшити шляхом державної соціальної політики, про що пише Й. Цвайнерт. Загалом представники Київської школи в питанні про метод дослідження займали виважену позицію щодо необхідності органічного поєднання різних підходів.

Висновки. Представників Київської політекономічної школи не можна зарахувати до прихильників якогось одного напрямку економічної думки. Важко сказати, що вони мали подібні погляди стосовно важливих аспектів економічної науки та її методології, адже якщо М.Х. Бунге виступав прихильником молодшої історичної школи, хоча загалом його погляди оцінюють як еkleктичні, а Д.І. Піхно у своїх поглядах знаходився на межі з історизмом та маржиналізмом, то Р.М. Орженцький та О.Д. Білімович та Є.Є. Слуцький були яв-

ними прихильниками маржиналізму. М.Х. Бунге доповнив західноєвропейські методологічні традиції в економічних дослідженнях власним баченням у відповідності до умов, що склалися у тогочасному суспільстві. Саме тому його погляди еволюціонували до усвідомлення необхідності соціальних реформ та посилення ролі держави у регулюванні господарських процесів. У подальшому розвиток Київської політекономічної школи відбувався під впливом маржинального напрямку, слабше у ідеях Д.І. Піхна та вже повноцінно у Р.М. Орженцького та О.Д. Білімовича. Завершувач школи Є.Є. Слуцький у своїх поглядах виявляє прихильність до напрацювань Л. Вальраса та В. Парето і започатковує математичний напрям в українській економічній думці. Таким чином, у своєму розвитку Київська політекономічна школа увібрала в себе здобутки західноєвропейських напрямів економічної думки та доповнила розробки власними ідеями. Це дало змогу розширити методологію аналізу та розробити практичні рекомендації державної економічної політики, що проявилися у ході ринкових реформ.

1. *Бойко С.В.* Критерії віднесення учених-фінансистів до представників української фінансової думки (на прикладі другої половини XIX – першої половини XX ст.) / С.В. Бойко // *Історія народного господарства та економічної думки України* : зб. наук. праць. – Вип. 44. – К., 2011. – С. 29–43.
2. *Бунге Н.* Основания политической экономии. – К., 1870 // *М. Бунге: сучасний дискурс* ; за ред. В.Д. Базилевича. – К. : Знання, 2005. – С. 475–637.
3. *Бунге Н.* Теория кредита. – К., 1852 // *М. Бунге: сучасний дискурс* ; за ред. В.Д. Базилевича. – К. : Знання, 2005. – С. 267–474.
4. *Бунге Н.* О месте, занимаемом политической экономией в системе народного образования, и об отношении ее к практической деятельности / Н. Бунге // *М. Бунге: сучасний дискурс* ; за ред. В.Д. Базилевича. – К. : Знання, 2005. – 697 с. – (Славетні постаті. – С. 639–691).

5. *Гайдай Т.В.* Еволюція методологічних засад парадигми інституціоналізму [Текст] : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.01 / Т.В. Гайдай. – Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2013. – 462 с.
6. *Гайдай Т.В.* Інституційна спрямованість економічних поглядів М.Х. Бунге / Т.В. Гайдай // *М. Бунге: сучасний дискурс* ; за ред. В.Д. Базилевича. – К. : Знання, 2005. – 697 с. – (Славетні постаті. – С. 82–97).
7. *Горкіна Л.П.* Нариси з історії політичної економії в Україні / Л.П. Горкіна. – К., 1994. – 242 с.
8. *История русской экономической мысли* / АН СССР, Ин-т экономики ; под ред. А.И. Пашкова. – М. : Мысль. – 1966. – 573 с. – (Эпоха империализма и буржуазно-демократических революций в России ; т. 3, ч. 1).
9. *Історія економічної думки України* : навч. посібник / Р.Х. Васильєва, Л.П. Горкіна, Н.А. Петровська та ін. – К. : Либідь, 1993. – 272 с.
10. *Корнійчук Л.Я.* М.Х. Бунге – засновник київської психологічної школи політичної економії / Л.Я. Корнійчук // *М. Бунге: сучасний дискурс* ; за ред. В.Д. Базилевича. – К. : Знання, 2005. – 697 с. (Славетні постаті. – С. 56–69).
11. *Коропецький І.-С.* Про Україну, економіку і про себе. – Том четвертий / І.-С. Коропецький. – К. : Дніпро, 2003. – 200 с.
12. *Коропецький І.-С.* Українські економісти XIX століття та західна наука / І.-С. Коропецький. – К. : Либідь, 1993. – 192 с.
13. *Леоненко П.М.* Методологічні аспекти історії економічної теорії в контексті її розвитку [Текст] : дис... д-ра екон. наук: 08.01.04 / П.М. Леоненко. – Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка, – К., 2004. – 418 с.
14. *Макашева Н.А.* Как маржинализм приходил в Россию? Два эпизода из истории / Н.А. Макашева // *TERRA ECONOMICUS* (Экономический вестник Ростовского государственного университета). – 2009. – Том 7, № 3. – С. 29–41. – Режим доступа : <http://ecsocman.hse.ru/data/073/687/1224/journal7.3-3.pdf>
15. *Ретроспектива ринкових перетворень в Україні: сучасний дискурс* / [Л.П. Горкіна, С.О. Біла, В.В. Небрат та ін.] ; за ред. д-ра екон. наук Л.П. Горкіної ; НАН України ; Ін-т екон. та прогнозів. – К., 2010. – 760 с.

16. *Слуцький Є.Є.* Теорія граничної корисності / Є.Є. Слуцький ; за ред. д-ра екон. наук В.М. Фещенко ; упоряд. В.М. Фещенко, Т.В. Куриленко. – К. : КНЕУ, 2006. – 528 с.
17. *Степанов В.Л.* Н.Х. Бунге: судьба реформатора / В.Л. Степанов. – М. : РОССПЭН, 1998. – 398 с.
18. *Туган-Барановский М.И.* Очерки из новейшей истории политической экономии и социализма / Туган-Барановский М.И. – 6-е изд. – М. : Узд. Всерос. Центр. Союза потреб. обществ, 1918. – 260 с.
19. *Ущатовський Ю.В.* Ідеї інституціоналізму в економічній думці України XIX – поч. XX ст. : монографія / Ю.В. Ущатовський. – К. : КНЕУ, 2012. – 259 с.
20. *Цвайнерт Й.* История экономической мысли в России. 1805–1905 [Текст] / Й. Цвайнерт ; пер. с нем. Л.И. Цедилина ; под науч. ред. В.С. Автономова ; Гос. ун-т. – Высшая школа экономики. – 2-е изд. – М. : Изд. Дом ГУ ВШЭ, 2008. – 410 с.
21. *Шаблій Є.А.* Критика психологічного напрямку вульгарної буржуазної політекономії на Україні періоду імперіалізму / Є.А. Шаблій // Історія народного господарства та економічної думки Української РСР. – 1979. – Вип. 13. – С. 90–97.

Транслітерований список джерел

1. *Boiko S.V.* Kryterii vidnesennya uchenykh-finansystiv do predstavnykiv ukraïnskoi finansovoi dumky (na prykladi drugoi polovyny XIX – pershoi polovyny XX st.) / S.V. Boiko // Istoryia narodnogo gospodarstva ta ekonomichnoi dumky Ukrainy : zb. nauk. prats. – Vyr. 44. – K., 2011. – S. 29–43. [in Ukrainian]
2. *Bunge N.* Osnovaniya politicheskoi ekonomii. – K., 1870 // M. Bunge: suchasniï diskurs ; za red. V.D. Bazilevicha. – K. : Znannya, 2005. – S. 475–637. [in Russian]
3. *Bunge N.* Teoriya kredita. – K., 1852 // M. Bunge: suchasniï diskurs ; za red. V.D. Bazilevicha. – K. : Znannya, 2005. – S. 267–474. [in Russian]
4. *Bunge N.* O meste, zaniamaemom politicheskoi ekonomiei v sisteme narodnogo obrazovaniya, i ob otnoshenii ee k prakticheskoi deyatelnosti / N. Bunge // M. Bunge: suchasniï diskurs ; za red. V.D. Bazilevicha. – K. : Znannya, 2005. – 697 s. – (Slavetni postati. – S. 639–691). [in Russian]

5. *Gaidai T.V.* Evolyutsiya metodologichnykh zasad paradygmy instytutsionalizmu [Tekst] : dis. ... d-ra ekon. nauk : 08.00.01 / T.V. Gaidai. – Kyivskiy natsionalnyi un-t im. Tarasa Shevchenka. – K., 2013. – 462 s. [in Ukrainian]
6. *Gaidai T.V.* Instytutsiina spryamovanist ekonomichnykh poglyadiv M.Kh. Bunge / T.V. Gaidai // M. Bunge: suchasniï diskurs ; za red. V.D. Bazylevycha. – K. : Znannya, 2005. – 697 s. – (Slavetni postati. – S. 82–97). [in Ukrainian]
7. *Gorkina L.P.* Narysy z istorii politychnoi ekonomii v Ukraini / L.P. Gorkina. – K., 1994. – 242 s. [in Ukrainian]
8. Istoryia russkoi ekonomicheskoi mysli / AN SSSR, In-t ekonomiki ; pod red. A.I. Pashkova. – M. : Mysl'. – 1966. – 573 s. – (Epokha imperializma i burzhuazno-demokraticheskikh revolyutsii v Rossii ; t. 3, ch. 1). [in Russian]
9. Istoryia ekonomichnoi dumky Ukrainy : navch. posibnyk / R.Kh. Vasyliieva, L.P. Gorkina, N.A. Petrovska ta in. – K. : Lybid, 1993. – 272 s. [in Ukrainian]
10. *Korniichuk L.Ya.* M.Kh. Bunge – zasnovnyk kyivskoi psykholo-gichnoi shkoly politychnoi ekonomii / L.Ya. Korniichuk // M. Bunge: suchasniï diskurs ; za red. V.D. Bazylevycha. – K. : Znannya, 2005. – 697 s. (Slavetni postati. – S. 56–69). [in Ukrainian]
11. *Koropetskyi I.-S.* Pro Ukrainu, ekonomiku i pro sebe. – Tom chetvertiy / I.-S. Koropetskyi. – K. : Dnipro, 2003. – 200 s. [in Ukrainian]
12. *Koropetskyi I.-S.* Ukraïnski ekonomisty XIX stolittya ta zakhidna nauka / I.-S. Koropetskyi. – K. : Lybid, 1993. – 192 s. [in Ukrainian]
13. *Leonenko P.M.* Metodologichni aspekty istorii ekonomichnoi teorii v konteksti ii rozvytku [Tekst] : dys... d-ra ekon. nauk: 08.01.04 / P.M. Leonenko. – Kyivskiy natsionalnyi un-t im. Tarasa Shevchenka. – K., 2004. – 418 s. [in Ukrainian]
14. *Makasheva N.A.* Kak marzhinalizm prikhodil v Rossiyu? Dva epizoda iz istorii / N.A. Makasheva // TERRA ECONOMICUS (Ekonomicheskii vestnik Rostovskogo gosudarstvennogo universiteta). – 2009. – T. 7. – № 3. – S. 29–41. – Rezhim dostupu : <http://ecsocman.hse.ru/data/073/687/1224/journal7.3-3.pdf> [in Russian]
15. Retrospektyva rynkovykh peretvoren v Ukraini: suchasniï diskurs / [L.P. Gorkina, S.O. Bila, V.V. Nebrat ta in.] ; za red. d-ra ekon. nauk L.P. Gorkinoï ; NAN Ukrainy ; In-t ekon. ta prognozuv. – K., 2010. – 760 s. [in Ukrainian]

-
16. *Slutskiyi Ie.Ie.* Teoriya granychnoi korysnosti / Ie.Ie. Slutskiyi ; za red. d-ra ekon. nauk V.M. Feshchenko ; uporyad. V.M. Feshchenko, T.V. Kurylenko. – K. : KNEU, 2006. – 528 s. [in Ukrainian]
 17. *Stepanov V.L.* N.X. Bunge: sud'ba reformatora / V.L. Stepanov. – M. : ROSSPEN, 1998. – 398 s. [in Russian]
 18. *Tugan-Baranovskii M.I.* Ocherki iz noveishei istorii politicheskoi ekonomii i sotsializma / Tugan-Baranovskii M.I. – 6-e izd. – M. : Uzd. Vseros. Tsent. Soyuzu potreb. obshchestv, 1918. – 260 s. [in Russian]
 19. *Ushchapovskiy Yu.V.* Idei instytutsionalizmu v ekonomichnii dumtsi Ukrainy XIX – poch. XX st. : monografiya / Yu.V. Ushchapovskiy. – K. : KNEU, 2012. – 259 s. [in Ukrainian]
 20. *Tsvainert I.* Istoriya ekonomicheskoi mysli v Rossii. 1805–1905 [Tekst] / I. Tsvainert ; per. s nem. L.I. Tsedilina ; pod nauch. red. V.S. Avtonomova ; Gos. un-t. – Vysshaya shkola ekonomiki. – 2-e izd. – M. : Izd. Dom GU VShE, 2008. – 410 s. [in Russian]
 21. *Shablii Ie.A.* Krytyka psykholoichnogo napryamu vulgarnoi burzhuaznoi politekonomii na Ukraini periodu imperializmu / Ie.A. Shablii // Istoriya narodnogo gospodarstva ta ekonomichnoi dumky Ukrainskoi RSR. – 1979. – Vyp. 13. – S. 90–97. [in Ukrainian]

Одержано 25.09.2013.